

500 onns reformaziun – cretta e cumprova

La reformaziun instradada avant 500 onns da Johannes Comander a Cuira ha irradià en l'entir Grischun. Ella n'è dentant betg stada mo ina renovaziun religiusa ch'ha separà catolics e reformads. Igl è era stà in moviment ch'ha accelerà il process politic da democratizaziun ed effectuà ina revoluziun culturala. Da tut quell'as consequenzas dat perditga la nova publicaziun da la Plaiv reformada da Cuira e da l'Archiv municipal.

MARTIN CABALZAR/FMR

La reformaziun en il Grischun è ferm liada cun la persuna dal predigtant carismatic Johannes Dorfmann (1485–1577), numnà Comander. Il reformatur grischun ha frequentà la scola claustrala a S. Gagl ensemen cun Joachim Vadian e studegià teologia a Basilea, nua ch'el ha emprendi d'enconuscher Huldrich Zwingli. Suenter il studi è el stà engaschà sco vicari e plevon ad Escholzmatt (LU).

L'onn 1523 ha il cussegl da la citad da Cuira clamà Comander sco nov predigtant da la baselgia da s. Martin. Qua ha el cumenzà a pregiar la reformaziun ch'è sa derasada spert en ina gronda part dal Grischun. Per la «disputaziun» da las Trais Lias dal 1526 a Glion ha Comander formulà 18 tesas e sin sia insinuaziun è vegnida fundada 1537 la Sinoda evangelica retica. Per quella ha el elavurà in «Urden sinodal» (1545) ed edì la «Confessio Raetica» (1553) ensemen cun Philipp Galicius.

Da ses catechissem elavurà ensemen cun Johannes Blasius datti an s'occupar la translatiun rumantscha dal giurist Jachiam Bifruon ch'è vegnida stampada 1552 a Poschiavo. Sco adrent da Zwingli ha Comander propagà la Sontga Tschaina che ha remplazzà la sontga Messa. Da ses temp ha Comander girà intens contactes cun ils reformatur Huldrich Zwingli e Heinrich Bullinger a Turig e Joachim Vadian a S. Gagl.

Publicaziun «Glaube und Bewährung»

Per il giubileum centenar da la Reformaziun è cumpari dacurt il cudesch «Glaube und Bewährung». Cooperà han ils auturs Georg Jäger, Jan-Andrea Bernhard, Ulf Wendler, Martin A. Senn, Sabine-Claudia Nold ed Ivana Bendik.

Entant che Georg Jäger dat ina survista generala davart l'influenza da la reformaziun instradada a Cuira sin las Trais Lias reticas, s'occupa Jan-Andrea Bernhard dal cumbat muventà da Cuira per cuntanscher ina posiziun predominanta entaifer il Grischun reformà.

L'archivar Ulf Wendler tracta l'istorgia da la plaiv da Cuira fin 1874 e Martin A. Senn cuntinuescha quella per ils onns 1875 fin en noss dis.

Confirmandas e confirmands da l'onn 2021 reflecteschan il tema cardientscha en curts statements persunals. Entant ch'el parsura da la citad, Urs Marti, ed il parsura da la plaiv reformada, Curdin Mark, han scrit ils plets introductivs è il pled final reservà a la plevonessa actuala Sabine-Claudia Nold.

Il cudesch bain documentà e ritgmain illustrà na vul betg mo glorifitgar il passà, anzi – el s'occupa er a moda critica da tendenzas perniziusas ed eveniments dispaiteivels ch'han chaschunà intoleranza e cumbats da pussanza ed han procurà per conflicts virulents e sanguin.

Situaziun da partenza

Enturn l'onn 1500 aveva la citad da Cuira radund 2500 abitants. En connex cun la reconstruziun da la citad suenter il brischement da 1464 en numerus mastergnants s'establis a Cuira. In'impurtanta rolla politica giugavan da quest temp las corporaziuns da mastergnanza che nominavan er il cussegl da la citad.

A Cuira devi avant la reformaziun dentant era numerusas instituziuns ecclesiasticas. Sper la Curt episcopala cun la claustra da s. Gliezi, devi la baselgia da s. Martin sco baselgia principala, la baselgia Regula, la claustra Nicolai, il lazaret cun chaplutta e santeri a Masans e las pitschnas claustras da s. Hilari e s. Antoni ordaifer la citad. Sin la sedia episcop-

La citad da Cuira cun la baselgia da s. Martin. Quella ha furmà il center, nua che Johannes Comander ha instradà dal 1523 la reformaziun.

FOTO LIVIA MAUERHOFER

pala sesevan da quest temp cunzunt investgs oriunds da l'Austria e la Germania. Els eran savens absents e bairnduras pli interessads d'augmentar lur pussanza seculara che da s'occupar dal clerus e da la pastoraziun. L'onn 1519 ha il cussegl da la citad obtegni dal nunzi papal la competenza da proponer il plevon da s. Martin. Suenter ina pli lunga vacanza vegn Johannes Comander clamà il 1523 sin quest post cun l'incumbenza expressiva da «pregiar tenor la Sontga Scrittira».

Quest agir ha provocà ina ferma cuntraversa cun la Curt episcopala cun l'avat Theodul Schlegel e l'investg Paul Ziegler a la testa. Comander vegn atgiss sco «ereticher ed instigader». Lavat Schlegel vegn truà 1529 a la mort sco «tradtur», l'investg Ziegler fugia il 1524 en il Vnuost e resta absent fin sia mort dal 1541. Comander sa declera pront da sa participar ad ina «disputaziun» en il ravugl da las Trais Lias. En consequenza da la reformaziun daventa Cuira uffizialmain ina citad reformada cun in'enclava catolica sin la Curt episcopala.

Malgrà ch'el traffic e commerzi creschent sur ils pass grischuns ha purtà prosperitad economica, ha la populaziun er pati da gueras, pestilenza e fomazs. La mortalitad infantila era fitg gronda, la vegliadetgna media muntava a 30 onns.

Motivs e consequenzas da la reformaziun

La finamira primara da la reformaziun è stada da renovar la cardientscha e da megliar la schelta reputaziun da grondas parts dal clerus. Documentà è per exempel che l'investg Ziegler aveva schendrà plirs uffants, malgrà che la Baselgia pretendeva in strict celibat. Bliers plevons eran mal scolads e traschavan las obligaziuns da lur uffizi. A la «disputaziun» da las Trais Lias dal 1526 a Glion ha Comander preschentà sias 18 tesas, ses contraent era l'avat Schlegel.

Ils reformatur vulevan megliar la furmaziun dal clerus, promover l'integritad moral da dals plevons, dismetter lur privilegis, evitar abus da pussanza, impedir il commerzi lucrativ cun perduns, scumandar ils servetschs da mercenari e smesar la pussanza seculara da

l'investg. Plinavant duain las singulas plaivs pudair decider en atgna cumpetenza, schebain ellas vulan restar tar la cardientscha veglia (catolica) u adoptar la cretta reformada.

Tranter auter ha Comander er proponi da stgassar differentas tradiziuns religiosas sco la confessiun, la gignina, il celibat obligatori e la veneraziun dals sontgs. Altars, statusas e maletsgs duain vegnir allontanads da las baselgias, la Sontga Tschaina duai remplazzar la Messa. En il center da la pregia en la lingua dal pievel duai star la Bibla e betg pli il catechissem ed ils dogmas. En quest senn han la reformaziun e pli tard era la cunterreformaziun procurà per ina veritabla fluriziun da litteratura religiosa, l'emprim en Engiadina e pli tard er en Surselva.

Betg senza conflicts

Era sche la disputaziun da Glion è la finala vegnida terminada senza conclus formals, en ils «Artigels da Glion» stads il punct da partenza per las raspadas reformadas ed els han er statui la co-esistenza da las duas confessiuns en il Grischun.

Quella co-esistenza confessionala n'è betg stada senza conflicts. En lieus paritetics ed als cunfins confessionals hai dà vinavant numerusas provocaziuns, schicanas e discriminaziuns. Particularmain virulents e sanguin en quests conflicts sa manifestads durant ils «Scumbigls grischuns» (1619–1639). Dentant er entaifer la Sinoda

retica hai magari dà conflicts tranter reacziunaris e progressists, pietists ed ortodoxs, baptists, religius-liberals e religius-socials. A Cuira furmavan fin a la revisiun da la Constituziun federala dal 1874 la citad e la plaiv ina unitad. Facticamain era Cuira ina citad reformada cun in'enclava catolica sin la Curt episcopala cun in'atgna scola catolica. Per che quella dominanza reformada restia, na recepiva Cuira in avant pauc decennis nagins burgais catolics. Maridaglias tranter persunas reformadas e catolicas n'eràn betg giavischadas u alura colliadas cun grondas schicanas e schizunt cun il sforz d'abandonar la citad.

En il decurs dal 20avel tschientaner ha Cuira dentant gi in svilup economic enorm cun in creschament marcant da la populaziun, in svilup demografic ch'ha era midà la composiziun confessionala. Muntava la cumpart reformada l'onn 1875 anc a 75% è quella sa sminuida il 1910 sin 63%. En il decurs dals onns settanta è quella sa reducida sut 50% ed oz munta ella anc a radund 37%. Creschida n'è dentant betg mo la cumpart dals catolics, mabain er la cifra da quels senza confessiun u d'autras confessiuns.

La rolla da las dunnas

Sco ina da las emprimas plaivs en la Svizra tudestga ha la plaiv reformada da Cuira dà il 1918 a las dunnas il dretg da vuschar. E gia dus onns pli tard entran duas dunnas en suprastanza. Considerond il fatg che la Svizra ha introduci pir l'onn 1971 il dretg da votar da las dunnas è quai ina vaira sensaziun.

La chanzla è dentant stada resalvada fin l'onn 1991 als umens, sco quai che l'emprima plevonessa Angelika Müller tradescha. En quest reguard è la pitschna plaiv da Furna en Partenza stada blier pli progressiva che la chapitala grischuna. Lezza ha numnadamain installà l'onn 1932 Greta Caprez-Roffler sco emprima plevonessa reformada en Svizra. Dal reminent cunter la vehemanta opposiziun da la Sinoda retica che ha acceptà uffizialmain pir 1965 las dunnas sin la chanzla.

Ulf Wendler (ed.), Glaube und Bewährung.
500 Jahre Reformation in Chur 1523–2023.
Cuira 2023. 185 paginas.